

Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'nin Rivayetlerinin Peygamberlere İlişkin Tartışmalara Etkileri

The Effects of Muhammed Ibn Yûsuf al-Firyâbî's Narrations on the Discussions About the Prophets

<https://doi.org/10.71083/rusuhder.1650073>

Celalettin Alkan

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı

Dr., Presidency of Religious Affairs

celalettin.alkan@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5025-1857>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 03.03.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 23.06.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 65-78

Atıf/Cite as: Alkan, Celalettin. "Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'nin Rivayetlerinin Peygamberlere İlişkin Tartışmalara Etkileri [The Effects of Muhammed Ibn Yûsuf al-Firyâbî's Narrations on the Discussions About the Prophets]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 5/1 (Haziran 2025):65-78

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2025 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

MUHAMMED B. YÛSUF EL-FİRYÂBÎ'NİN RİVAYETLERİNİN PEYGAMBERLERE İLİŞKİN TARTIŞMALARA ETKİLERİ

Öz

Hicrî üçüncü asırda yaşamış bir âlim olan Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827), ünlü tefsir, hadis ve fıkıh âlimi Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) en gözde öğrencilerindendir. Firyâbî aynı zamanda Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi hadis sahasının bazı tanınmış şahsiyetlerinin hocasıdır. Buhârî'nin gençlik dönemlerinin başında Firyâbî'nin yanında kaldığı ve ondan hadis yazdığı bilinmektedir. Bu özelliğinden dolayı kaynaklar Firyâbî'yi "Şeyhü'l-Buhârî" olarak da anmaktadır. Tefsiri ve diğer eserleri kayıptır. Ancak rivayetleri günümüzde pek çok esere dağılmış bir vaziyettedir. *el-Müsne'd* adlı hadise dair yazdığı eser, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İsâbe*'sinin aslı kaynaklarından. Pek çok alanda eser yazan Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) de onun rivayetlerini *el-İtkân* ve *ed-Dürü'l-mensûr* adlı eserleri başta olmak üzere kitaplarında kullanmıştır. Firyâbî döneminin hâkim tefsir anlayışı olan nakilci anlayışı benimsemiştir. Rivayetlerini yalın ve yorumsuz bir şekilde aktarmayı tercih etmiştir. Bugün farklı eserlere intikal eden rivayetlerinin, peygamberler hakkında geçmişten günümüzde cari olan tartışmalara varıncaya kadar geniş etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Bu etkiler -içerisinde Firyâbî'nin nakilleriyle sıklıkla karşılaşabilmemiz bakımından- Süyûtî'nin *ed-Dürü'l-mensûr*'u üzerinden saptanabilecek ve değerlendirilebilecek bir yapıdadır. Firyâbî'nin çok erken bir dönemde naklettiği bilgiler, peygamberlere ilişkin fikir ayrılıklarına hicrî üçüncü asrın penceresinden bakabilme olanağı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Peygamber, Firyâbî, Rivayet, ed-Dürü'l-mensûr

THE EFFECTS OF MUHAMMED B. YÛSUF AL-FİRYÂBÎ'S NARRATIONS ON THE DISCUSSIONS ABOUT THE PROPHETS

Abstract

Muhammad b. Yûsuf al-Firyâbî (d. 212/827), a scholar who lived in the third Hijri century, was one of the favourite students of Sufyân al-Thawrî (d. 161/778), a famous scholar of tafsîr, hadîth and fiqh. Firyâbî's intellectual legacy includes mentoring seminal hadîth scholars like Aḥmad b. Ḥanbal (d. 241/855) and al-Bukhârî (d. 256/870). Notably, al-Bukhârî studied under him during his formative years, preserving Firyâbî's transmissions in his *ṣaḥîḥ*. Because of this feature, the sources also refer to Firyâbî as "Shaykh al-Bukhârî". His commentary and other works are lost. However, his narrations are scattered in many works today. His work on hadith, al-Musnad, is one of the main sources of Ibn Hajar al-Askalânî's (d. 852/1449) al-Isâba. Jalâl al-Dîn al-Suyûtî (d. 911/1505), who wrote works in many fields, also used his narrations in his books, especially in al-Itkân and al-Durr al-Manthûr. Firyâbî adopted the dominant understanding of tafsîr of his time, which was the transmissionist approach. He preferred to narrate his narrations in a simple way without interpretation. It is thought that his narrations, which have been transmitted to different works today, have had a wide influence on the debates about the prophets from the past to the current debates. These influences can be identified and evaluated through al-Suyûtî's al-Durr al-Manthûr, as we can frequently encounter Firyâbî's narrations in it. In terms of the frequency with which we can come across Firyâbî's reports, it has a structure that can be identified and evaluated through al-Suyûtî's al-Durr al-Manthûr. Firyâbî's early narrations provides us with the opportunity to look at the disagreements about the prophets from the perspective of the third Hijri century.

Keywords: Tafsir, Prophet, Firyâbî, Narration, al-Durr al-Manthûr

Giriş

Tefsir sahasındaki mevcut tartışmaların bir kısmı, peygamberlerin siretlerine ilişkindir. Bu tartışmalar etrafında zamanla yeni yorumlar yapılmış ve konular gündemdeki sıcaklığını korumuştur. Ancak peygamberlere iman konusu, iman maddelerinden bir tanesi olması nedeniyle mevcut fikir ayrılıkları, bağlamından kopuk ve özensiz yorumları kaldıramayacak kadar nezaketli bir konumdadır. Örneğin Hz. İbrahim'in üç hatasından ne kastedildiği, Hz. Yûsûf'a atılan iftira hadisesi ve Hz. Dâvûd'un komutanına olan tutumu, üzerinde hassasiyetle durulması gereken konulardandır.

Muhammed b. Yûsuf Firyâbî'nin tefsir rivayetleri peygamberler hakkındaki bu konulara ve daha nicesine değinen bir mahiyettedir. Celâlüddîn es-Süyûtî'nin *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* adlı tefsirinde bulunan Firyâbî'ye ait bazı rivayetler, peygamberler hakkında söylenenlere hicrî üçüncü asırdan bir perspektif sunması yönüyle kıymeti haizdir.

Çalışmamızda Firyâbî'nin rivayetlerini aktarırken *ed-Dürri'l-mensûr*'u esas almamızın temel sebebi, bu eserin dirayet yönteminden büsbütün uzak, mutlak bir rivayet tefsiri olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Süyûtî bu eserde naklettiği bilgileri yorumsuz ve yalın bir şekilde aktarmıştır. Ayrıca *ed-Dürri'l-mensûr*, rivayet türü denince akla gelebilecek en önemli iki eser olan Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) tefsirlerinden çok daha sonraki bir tarihte kaleme alınmış, bahsi geçen bu iki eserin ise tahkik ve tamamlama çalışmaları *ed-Dürri'l-mensûr* üzerinden sağlanmıştır.¹

Süyûtî'nin bu tefsirini yazarken ağırlıklı olarak toplayabildiği tüm tefsir malzemesini toplamayı hedeflemiş, rivayetler hakkında yorum yapmaktan kaçınmış ve Kur'ân'ı ulaşabildiği rivayetler üzerinden tefsir etmeyi amaçlamıştır. *ed-Dürri'l-mensûr* bu haliyle adeta bir tefsir koleksiyonunu andırmaktadır. Diğer yandan tespitlerimize göre *ed-Dürri'l-mensûr*'da Firyâbî'ye ait 839 adet rivayet bulunmaktadır.²

Bu çalışmada Firyâbî'nin Hz. Nûh, Hz. Yûsuf, Hz. İbrahim ve Hz. Dâvûd'a dair naklettiği bilgiler üzerinde durulacaktır. Sözü edilen peygamberler hakkında oluşan tartışmalar, Firyâbî'nin rivayetleri ve sonraki asırlarda yazılan eserler dikkate alınarak değerlendirilecektir. Burada şunu ifade etmeliyiz ki Firyâbî'nin rivayetlerinin senetleri, kendinden sonra yazılmış eserlere intikal ederken zaman zaman hazfedilmiştir. Bu nedenle diğer ravilerle birlikte Firyâbî'nin ismi de senetlerden silinmiştir. Biz şayet metin müsterekliği söz konusuysa böylesi rivayetleri de çalışmamızda değerlendireceğiz. Çalışmamızın başında öncelikle Firyâbî'yi tanıtacak, ardından mevcut tartışmalara onun aktardığı bilgiler ve tefsir kaynaklarındaki kanaatler üzerinden değineceğiz.

Firyâbî'nin hicrî üçüncü asırda yaşamış bir âlim olduğu ve tefsir rivayetlerinin çok çeşitli eserlere yayıldığı düşünüldüğünde, rivayetlerinin etkilerini incelerken tüm tefsir müktesebatını

¹ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003), 1/3-4; Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, "Mukaddimetü't-tahkîk", *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003), 1/7; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Semerkand Yay., 2014), 2/233; Mesut Kaya, "ed-Dürri'l-Mensûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Dijital Versiyon), bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ed-durrul-mensur> (10.08.2024).

² Türkî, "Mukaddimetü't-tahkîk", *ed-Dürri'l-mensûr*, 1/7-8; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/233.

göz önünde bulunduramayacağımız takdir edilecektir. Bu sebeple çalışmamızda daha çok ana kaynakları önceleyeceğimizi ifade etmek isteriz.

1. Firyâbî'nin Hayatı

Adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Vâkıd b. Osmân el-Firyâbî'dir.³ 120/738⁴ ya da 126/743-744 yılında⁵ doğduğuna dair iki farklı kanaat söz konusudur. Ancak kaynaklar ekseriyetle 120/738 yılına işaret etmektedir. Afganistan'da, Belh dolaylarındaki Fâryâb isimli kasabada dünyaya gelmiştir.⁶

Kendisinden bahseden eserler onu genellikle Fâryâblı olmasından dolayı "el-Firyâbî", "el-Fâriyâbî", "el-Fîryâbî"⁷ şeklinde anmıştır. Ancak diğer Fâryâblı âlimlerin de aynı nisbeyle anıldığı bilinmelidir. Bu sebeple ilaveten Firyâbî'nin "Ebû Abdillâh",⁸ "et-Türkî/et-Türkî el-Asl",⁹ "el-Firyâbî el-Kebîr",¹⁰ ve "Şeyhu'l-Buhârî"¹¹ diye tanıtıldığı unutulmamalıdır. Kendisine "Türkî" denmesi Türk kökenli olmasından, "el-Kebîr" denmesi aynı nisbe ile meşhur olan âlimlerin yaşça en büyüğü olmasından kaynaklanmaktadır.

Faryâb'ın bağlı olduğu Belh bölgesinin 42/662-63 veya 43/664'te, Kays b. Heysem (ö.?) ya da Abdurrahman b. Semüre (ö. 50/670) eliyle fethedildiği¹² düşünüldüğünde Firyâbî'nin Türk asıllı olması makul gelmemektedir.

Firyâbî'ye verilen lakaplar içerisinde "Şeyhu'l-Buhârî" lakabı, belki de onu diğerlerinden ayıran en önemli vafına işaret etmektedir. Zira bu lakap kendisine Buhârî'nin en büyük hocalarından biri olması nedeniyle verilmiştir.

Kaynakların bildirdiğine göre Firyâbî, 37 kişiden hadis almış olmalıdır. Kendilerinden hadis aldığı kişiler arasında en meşhur olanlar Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî ve Zâide b. Kudâme'dir (ö. 161/777).¹³ Hocaları ağırlıklı olarak Kûfelidir. Bu durum Firyâbî'nin Kûfe'de ilim

³ Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân Ebû'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 27/52; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 8/289.

⁴ Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1974), 1/197.

⁵ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarabat: Dâiratü'l-Meârif, 1973), 9/57.

⁶ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006) 3/438.

⁷ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî (Haydarabat: Dâirati'l-Meârif, 1962), 3/438.

⁸ Muhammed b. İsmail Buhârî, *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Halep: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1977), 2/324.

⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/275.

¹⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin: Esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-müsânnifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1951), 2/10.

¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/291.

¹² Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 394-396.

¹³ Sözü edilen kişilerin listesi için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbât: Dâiratü'l-Meârif, ts.), 1/264; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10/206; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk.

öğrenmek için uzunca bir zaman geçirdiğinin işaretidir. Buhârî Firyâbî'yi Sevrî'den hadis dinleyip kaydetmek konusunda en kabiliyetli öğrencileri arasında zikretmektedir.¹⁴

Kaynaklar aynı zamanda Firyâbî'nin 57 kişiye hadis aktardığını söylemektedir. Öğrencileri içerisinde en bilinenleri Ahmed d. Hanbel ve Buhârî'dir.¹⁵ Ahmed d. Hanbel Firyâbî ile Mekke'de tanışıp ondan hadis yazmıştır.¹⁶ Kendisiyle sonraları tekrar görüşmek için çıktığı bir yolculukta Firyâbî'nin ölüm haberini almıştır.¹⁷ Buhârî ise Firyâbî'den hadis yazmak için onun yanında kaldığı esnada henüz yüzünde sakal dahi olmayan bir gençtir.¹⁸ Arkadaşlarının ifadelerine göre başkaları oyun ve gezinti için dışarı çıkarken Buhârî daima hocasının dizinin dibinde hadis yazmakla meşgul olmuştur.¹⁹

Firyâbî bir asra yakın, uzun bir ömür sürmüştür. Yaptığı seyahatlerin sonunda Firyâbî'ye bir daha dönmemiştir. O, bugün İsrail'in kontrolünde olan Kaysâriyye²⁰ şehrinde, Rebîülevvel 212/827²¹ (Haziran 827) senesinde vefat etmiştir. Firyâbî'nin vefatını 213/828 olarak nakleden kaynaklar da mevcuttur.²²

Aktardığı rivayetlerin sağlamlığı konusunda İclî (ö. 261/875),²³ Nesâî (ö. 303/915)²⁴ ve İbn Ebî Hâtim Firyâbî'nin "sika" olduğunu söylemiştir.²⁵ Ayrıca Safedî de onun "sika" ve "sadûk" olduğunu vurgulamıştır.²⁶ Bu durum ondan gelecek rivayetlerin kıymetini açıkça göstermektedir.

Muhibbuddin Ebî Saîd Ömer b. Garamel-Ömerî (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 56/326; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 27/53; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed El Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 4/71; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/289-290; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, thk. Nüreddin İtr (Katar: Dâru İhyâi't-Türâs, ts.), 2/542; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâirati'l Meârif en-Nizâmiyye, 1908), 9/535-536.

¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 27/56-57.

¹⁵ Firyâbî'den hadis nakledenlerin listesi için bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbât: Dâiratü'l-Meârif el-Osmâniyye, 1952), 8/119; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10/206; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 27/53-55; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9/535-536.

¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Âvvâd (Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 2003), 15/401-402.

¹⁷ Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 469.

¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/84.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/86.

²⁰ Bu şehrin günümüzdeki adı "Caesarea"dır. Tel Aviv ve Hayfa kentlerinin arasında kalmaktadır.

²¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1/264; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/402.

²² Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 10/260.

²³ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Bâz, 1984), 416.

²⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 27/57.

²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/120.

²⁶ Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, thk. Ahmet el-Arnâvut et-Türkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2000), 5/159.

Firyâbî'nin eserleri zaman içerisinde kaybolmuş ve günümüze ulaşamamıştır. Kaynaklarda kendisine ait olduğu söylenen eserler şöyledir: *Tefsîrû'l-Kur'ân*,²⁷ *Kitâbü't-tahâre*, *Kitâbü's-salât*, *Kitâbü's-siyâm*, *Kitâbü'z-zekât*, *Kitâbü'l-menâsik*,²⁸ *Kitâbü terki'l mer-i ani'l Kur'ân*,²⁹ *el-Müsned*.³⁰

2. Firyâbî'nin Rivayetlerinin Peygamberlere İlişkin Tartışmalara Etkileri

Bu başlık altında sırasıyla Hz. Nûh, Hz. Yûsuf, Hz. İbrahim, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman hakkında tefsir literatüründe oluşan mevcut tartışmalara ve Firyâbî'nin bu konulardaki rivayetlerine değinilecektir. Böylelikle onun aktardığı bilgilerin bahsi geçen görüş ayrılıklarına olan etkileri saptanmaya çalışılacaktır.

Firyâbî'nin rivayetleri özelinde Hz. Âdem'den bahsederken öncelikle, "O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve en başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür."

2.1. Hz. Nûh

Firyâbî, "Bilesiniz ki Nûh çok şükreden bir kul idi."³¹ ayetinin izahında Hz. Nûh'un kulluğuna dair Selmân el-Fârisî'nin (ö. 36/656 [?]), "Nûh elbise giydiği veya yemek yediği zaman Allah'a hamd ederdi. Bu sebeple şükreden kul diye adlandırıldı." dediğini bildirmektedir.³² Bu rivayet Taberî (ö. 310/923) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) tefsirlerinde de zikredilmiştir.³³

Hz. Nuh'a hitaben Hûd suresinde bulunan, "Ey Nûh! O senin aileden değildir."³⁴ ayeti doğrultusunda "O senin aileden değildir." ifadesinin Hz. Nuh'un oğlu için mi yoksa hanımı için mi kullandığı ve her ikisinin durumları tefsir ulemâsı arasında tartışılmıştır.³⁵

Bu bağlamda Firyâbî İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) açıklamalarına yer vermektedir. İbn Abbâs bu ifadeyi izah etmeden önce Hz. Nûh'un eşinin durumuna temas etmiş ve "Hiçbir peygamberin hanımı zina etmemiştir." demiştir. Böylelikle Hz. Nûh'un eşinin zina eden bir kadın olmadığını vurgulamıştır. Ardından da burada kastedilenin, Hz. Nûh'un oğlu olduğunun altını

²⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemû'l-müellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, ts.), 12/141.

²⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/10.

²⁹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan en-Nâsir, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tıbbâ'i ve'n-Neşr, 1997), 58.

³⁰ Ali Osman Koçkuzu, "Firyâbî", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996), 16/136.

³¹ İsrâ 17/3.

³² Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 9/247

³³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.) 17/354; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (Thk.: Sami b. Muhammed Selâme), Dâru't-Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzi', Dımaşk 1999, 5/46.

³⁴ Hûd 11/46.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/340-346.

çizmiştir.³⁶ Taberî Firyâbî'nin İbn Abbâs'a dayandırdığı bu bilgiyi naklederken³⁷ Beyzâvî de söz konusu ayeti bu şekilde anlamaktadır.³⁸

Firyâbî'nin bildirdiğine göre İbn Abbâs, "O (kadın)lar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama onlara ihanet ettiler."³⁹ ayetinin izahında yine Hz. Nûh'un ve Hz. Lût'un hanımlarının zina etmediklerini söylemiştir. İbn Abbâs'ın açıklamasına göre Hz. Nûh'un hanımının ayete konu olan hainliği, insanlara "Nûh delidir." demesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁰ Taberî bu görüşü tefsirinde zikretmektedir.⁴¹

Dolayısıyla Firyâbî Hz. Nûh'un hanımı hakkındaki tartışmalarda, bu kadının zina etmediğini belirten bilgileri aktarmayı tercih etmiştir. Onun ilgili ayete konu olan ihaneti ise Hz. Nûh'a delilik isnât etmesinden ibarettir.

2.2. Hz. Yûsuf

Firyâbî'nin Hz. Yûsuf'la ilgili yaptığı nakiller, büyük oranda Hz. Yûsuf'un Züleyhâ ile aralarında geçen olaya dairdir.

Hz. Yûsuf'un Züleyhâ'ya meyledip meyletmediği ve o esnada gördüğü işaretin ne olduğu tefsirlerde tartışılmıştır. Konuyu değerlendiren İmam Mâtürîdî, "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı. Eğer rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı."⁴² ayetini açıklarken Hz. Yûsuf'un kalbine böyle bir duygu ve his girmiş olabileceğinden bahsetmektedir. Ancak buna ilaveten kulun kalbinden geçen yanlış düşüncelerden dolayı hesaba çekilmeyeceğini ve sorumlu tutulmayacağını vurgulamaktadır. Çünkü insanın böylesi düşüncelere mâni olabilmesi ve önüne geçebilmesi mümkün değildir. Osmanlı müfessirlerinden Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi de Hz. Yûsuf'un beşerî tabiat olarak ve gençlik şehveti ile Züleyhâ'ya karşı bir istek duyduğunu ancak bu gayr-i ihtiyârî istekten dolayı sorumlu olmayacağını söylemektedir. Ayrıca İmam Mâtürîdî farklı bir görüş olarak, Hz. Yûsuf'un Züleyhâ'yı defetmek ve bu kötü arzusundan ötürü onu öldürmek istediğini belirten bir görüşü eserinde zikretmektedir.⁴³ Hz. Yûsuf'un nasıl bir işaret gördüğünü açıklarken ise bu işaretin Hz. Ya'kûb'u dudaklarını yahut parmaklarını ısırırken görmesi ya da "Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur." şeklindeki İsra 17/111. ayeti hatırlaması olduğu yönündeki görüşleri aktarmaktadır. Ancak tüm bunların sonunda, "Bunları söyleyenlerin hiçbiri meseleyi anlayamamıştır." diyerek söylenenleri reddetmiş, bu konuyu en iyi Allah'ın bileceğini ifade etmiştir.⁴⁴

³⁶ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 8/77.

³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/343.

³⁸ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1997), 3/136.

³⁹ Tahrîm 66/10.

⁴⁰ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 14/595.

⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/497.

⁴² Yûsuf 12/24.

⁴³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vîlâtü Ehl-i's-Sünne*, thk. Mecdî Baslum, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 6/226; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî el-İmâdî, *İrşâdû aklî's-selîm*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, ts.), 4/266.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehl-i's-Sünne*, 6/226-227.

Bu minvalde Firyâbî, İbn Abbâs'ı referans göstererek daha önce mealine yer verdiğimiz Yûsuf 12/24. ayetini açıklarken Hz. Yûsuf'un da Züleyhâ'ya meylettğini ve kendi elbiselerini çıkarmaya başladığını ancak semadan, "Ey Ya'kûb'un oğlu! Tüyleri yolunup tüysüz kalan kuş gibi olma." şeklinde diye bir ses işittiğini anlatmaktadır. Rivayetin devamına göre Hz. Yûsuf o esnada bu sestten ibret alamamıştır. Ta ki sonunda kendisine Allah'tan bir işaret gönderilmiştir. Bu da Hz. Cebrail'in, Hz. Ya'kûb'un suretine bürünerek parmaklarını ısırmış, endişeli ve tehditkâr bir halde gelmesiyle olmuştur. Hz. Yûsuf bu olaydan sonra pişman olup kapıya koşmuş, kapının kapalı olduğunu anlayınca ayağıyla vurup açmıştır. Fakat kadın peşinden koşup yetişerek gömleğini arkadan yırtmıştır. İşte bu sırada kapıda kadının kocasına rastlamışlardır.⁴⁵ Bu anlatım bazı rivayet tefsirlerinde benzer şekillerde aktarılagelmıştır.⁴⁶

Firyâbî, "Kral (kadınlara), 'Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?' diye sordu."⁴⁷ ayetinde anlatılan Hz. Yûsuf'un temize çıkma olayına dair İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmektedir:

"Hz. Yûsuf, 'Bu, Aziz'in yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi.'⁴⁸ deyince Cibrîl onu dürtüp 'Bir an olsa bile ona meyletmedin mi?' diye sordu. Hz. Yûsuf da bunun üzerine, 'Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis rabbimin acıyıp koruması dışında daima kötülüğü emreder. Şüphesiz rabbim çok bağışlayandır, pek esirgeyendir.'⁴⁹ dedi."⁵⁰

Hz. Yûsuf'un da kadını arzuladığını ima eden bu anlatım, daha önce yine İbn Abbâs'a dayandırılan rivayeti pekiştiren bir niteliktedir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) bu rivayete tefsirinde yer vermektedir.⁵¹

Firyâbî özetle, Hz. Yûsuf'un hayatında belirgin bir yeri olan iftira hadisesinde Hz. Yûsuf'un da kadını arzuladığı şeklindeki İbn Abbâs'a dayandırılan rivayetler aktarmıştır. Bu yöndeki görüşler Mâtürîdî, Semerkandî ve Ebüssuud tarafından tekrarlanmıştır. Şu kadar var ki Mâtürîdî ve Ebüssuud bu durumun istem dışı, insanın tabiatı gereği oluşan bir his olduğundan ve bu sebeple Hz. Yûsuf'un suçlanamayacağından bahsetmiştir.

2.3. Hz. İbrahim

Firyâbî Hz. İbrahim konusunda tefsirlerde tartışılan "üç hata" konusunda bilgiler aktarmaktadır.

Bu bağlamda, "Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur."⁵² ayeti özelinde Firyâbî, Mucâhid'den (ö. 103/721) nakille Hz. İbrahim'in üç hatası olduğundan

⁴⁵ Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 8/223.

⁴⁶ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm: Tefsîrû's-Semerkandî*, yrs. ts., 2/188; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şemsiyye, 1994), 543.

⁴⁷ Yûsuf 12/51.

⁴⁸ Yûsuf 12/52.

⁴⁹ Yûsuf 12/53.

⁵⁰ Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 8/272.

⁵¹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 2/197.

⁵² Şuarâ 26/82.

bahsetmektedir. Bunların birincisi, “‘Ben hastayım.’ dedi.”⁵³ ayetinde anlatıldığı üzere kavmi eğlenceye giderken hasta olmadığı halde hasta olduğunu söylemesi, ikincisi, “Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!”⁵⁴ ayetinde geçtiği gibi, putları kendisi kırmasına rağmen suçu putlara atması ve üçüncüsü de Firavun onu öldürmesin diye eşi olmasına karşın Hz. Sâre için, “O benim kız kardeşimdir.”⁵⁵ demesidir.⁵⁶

Beyzâvî (ö. 685/1286)⁵⁷ ve İbn Abbâs'ın tefsir görüşlerini toplayan Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) bu üç maddeyi eserlerinde zikretmektedir.⁵⁸ Semerkandî ise bunlara ek olarak Hz. İbrahim'in yaratıcısını aradığı dönemde yıldızlara, aya ve güneşe “Bu benim rabbimdir.” dediğini bir diğer hata olarak eklemektedir.⁵⁹

Konuyu tefsirinde tartışan Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), “Hz. İbrahim, peygamberler hatalardan münezzehtir oldukları halde niçin kendine hata nispet etmiştir?” sorusunu sormakta ve sözlerinin başında Hz. İbrahim'e zikrettiğimiz bu üç hatayı nispet etmenin yanlış olacağını söylemektedir. Zira her ne kadar te'vîl edilmeye çalışılsa da bu üç durumda yalan söz konusudur. Halbuki bir peygambere yalan isnâd etmek caiz değildir. Diğer yandan Hz. İbrahim'in mütevazı bir kimse olduğu için alçakgönüllülük yaptığını ve kendini kusurlu saydığını söylemek de isabetli bir yorum olmayacaktır. Çünkü eğer tevazu için böyle söylediğini düşünecek olursak iki ihtimal ortaya çıkacaktır: Ya tevazuunda sadıktır, yani hatalı olduğunu kabul etmektedir ya da değildir. Yani aslında hatalı olmamasına rağmen alçakgönüllülüğünden “hatalıyım” demektedir. Birincisinin doğruluğu kabul edilecek olursa peygamberler için problemleri bir durum ortaya çıkar. İkincisi kabul edilecek olursa da ona yalancılık isnâd edilmiş olur. Bu durumda Hz. İbrahim günahattan tenzih edilmek istenirken tam aksine günah isnâdına maruz kalır. Bu konudaki en doğru tutum ise, bu sözün evlâ olanı terk etmek anlamına geldiğini kabul etmek olacaktır. Zira evlâ olanı bırakmak, bazen “hata” diye ifade edilebilmektedir. Nasıl ki bir mücevher sahibi mücevherini bir milyona satabilecekken bir dinara sattığında ona “hata etti” deniyorsa bu da böyledir. Peygamberler hakkında düşünüldüğünde evlâ olanı terk etmekte bir sakınca yoktur. Öyleyse Hz. İbrahim'in hesap gününde bağışlayacağını umduğu hataları, dünyadayken daha iyi olan seçenekleri terk etmesinden kaynaklı durumlar olmalıdır.⁶⁰

⁵³ Sâffât 37/89.

⁵⁴ Enbiyâ 21/63.

⁵⁵ Konunun anlatıldığı hadisin şerhinde burada bahsi geçen Firavunun mecusî olduğu ve mecusîlerde evlenen bir kadının zaman zaman, “kocasının kardeşi” diye tarif edildiği zikredilmektedir. Buna göre Hz. İbrahim'in söylediği yalan olmamaktadır. Babanzâde Ahmed Naim-Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (Mukaddime)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1982), 6/521.

⁵⁶ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 11/269.

⁵⁷ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/127.

⁵⁸ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *Tenvîrü'l-mikbâs (mikyâs) min Tefsîri İbn Abbâs* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 309.

⁵⁹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 2/557.

⁶⁰ Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb/et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâs el-Arabî, 1999), 24/513.

Netice olarak Firyâbî'nin Hz. İbrahim'in hataları hakkında Mücâhid'den naklettiği görüş, ulemânın bir kısmı tarafından kabul edilmiş bir kısmı tarafından da çeşitli sebeplerle reddedilmiştir.

2.4. Hz. Dâvûd

Firyâbî'nin Süleymân b. Hayyân'dan (ö. 189/805) aktardığına göre Hz. Dâvûd, fırsat bulduğu zaman tesbih etmeleri için dağlara emir veren, zikri çok seven bir kimsedir. Dağlar da Hz. Dâvûd bir daha isteyene kadar Allah'ı tesbih etmektedir.⁶¹ Ayrıca Mücâhid'in haber verdiği üzere o, geceler boyu namaz kılacak kadar ibadeti seven biridir.⁶² Yine Mücâhid'in, "Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap."⁶³ ayetinin izahını yaparken bildirdiğine göre Hz. Dâvûd, kendisinden iyi zırhlar yapılması beklenen mahir bir zırh ustasıdır.⁶⁴

İki kişinin Hz. Dâvûd'a gelerek haklarında bir hüküm istemelerinin anlatıldığı Sâd 38/21-23. ayetlerin, "Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var." kısmına "Onun doksan dokuz hanımı var..." anlamını veren müfessirler olmuştur. Bu âlimler ayette bir mecaz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu anlayışa sahip olanlara göre Hz. Dâvûd'a gelen iki kişi aslında Allah'ın görevli iki meleğidir ve Hz. Dâvûd'a bir hatasının farkına varması amacıyla gelmişlerdir. O hata ise Hz. Dâvûd'un savaşa gönderdiği komutanlarından birinin hanımıyla zina etmesi ve komutanının ölmesi için onu savaşın en ön safına sürmesidir. Dolayısıyla bu ifadede Hz. Dâvûd'a yönelik bir iğneleme söz konusudur. Fakat Fahrüddîn er-Râzî ve İbn Kesîr bu iddiayı kabul etmemektedir. Râzî'nin söylediğine göre bir peygambere böyle bir iftira atmak onun ismet sıfatıyla bağdaşmayacaktır. Bir peygambere böyle bir iftirayı ancak insanların en günahkârları atabilir. Öte yandan böyle bir iddiayı kabul etmek demek aynı zamanda Hz. Dâvûd'un masum bir insanın haksız yere ölümüne sebep olması ve hanımına göz koyması demektir ki bunlar da kabul edilemez. İbn Kesîr'in nazarında da bu konuda yapılan anlatımlar İsrâiliyat türündendir ve zayıf rivayetlerdir.⁶⁵

Beyzâvî ise konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre Hz. Dâvûd bu kadını görmüş ve ona âşık olmuş hatta onunla evleninceye kadar mücadele etmiş olabilir. Ancak Beyzâvî böyle bir şey olduysa bile Hz. Dâvûd'un belki de o kadını dünürlük yolu ile istediğini düşünmektedir. Bir diğer ihtimal olarak Hz. Dâvûd kadının kocasına giderek onu boşamasını talep etmiş olabilir. Zira tıpkı bir dönem Ensâr'ın Muhâcirler'e buna benzer bir şekilde kendilerinden teklifte bulunması gibi, bu talep o günün toplumunda doğal karşılanan bir şeydir. Fakat Hz. Dâvûd'un komutanını defalarca savaşa göndermesi ve ölmesi için ön saflarda çatışmasını istemesi, ardından karısıyla evlenmesi olsa olsa alay etme ve iftira amacıyla ortaya atılmış bir sözdür.⁶⁶

Firyâbî bu konuda İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53), "Hz. Dâvûd kadının kocasına sadece 'Hanımını bana ver.' demiştir." dediğini nakletmiştir.⁶⁷ Firyâbî'nin bu rivayeti nakletmesi, onun

⁶¹ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 10/330.

⁶² Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 12/175.

⁶³ Sebe 34/11.

⁶⁴ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 12/168.

⁶⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/377; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/60.

⁶⁶ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/27.

⁶⁷ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 12/536.

Hız. Dâvûd hakkındaki ithamları kabul ettiği anlamına gelmesi gerektir. Zira Firyâbî, herhangi bir konudaki lehte ve aleyhteki görüşleri bir arada sunmaktan çekinmeyen bir âlimdir.

Buna Hicr 15/87. ayette geçen “Seb’u’l-Mesânî/Tekrarlanan Yedi” kavramının ne olduğuna dair Hız. Ali (ö. 40/661) ve İbn Abbâs’tan naklettiği birbirine aykırı görüşler,⁶⁸ birer güzel örnektir. Ne var ki tefsiri bir bütün olarak elimizde bulunmadığı için onun bu konuyu nasıl değerlendirdiğini bilebilmemiz mümkün değildir. Bu durum Firyâbî’nin sözü edilen konu hakkındaki nihai görüşünü kestirebilmemizi olanaksızlaştırmaktadır. Öte yandan “Hanımını bana ver.” sözü Hız. Dâvûd’un bu kadını kocasından istediğine işarettir. Bu ise Beyzâvî’nin ifadeleriyle o günün şartlarında normal karşılanan bir durum olabilir.

Özetlemek gerekirse Firyâbî’nin müfessirlerin tartıştığı bu konuda yaptığı rivayet, Hız. Dâvûd’un bu kadını kocasından istediği şeklindedir.

2.5. Hız. Süleyman

Firyâbî Hız. Süleyman hakkında, “Andolsun biz Süleyman’ı bir sınavdan geçirmiş, tahtının üstüne bir ceset koymuştuk. Sonra o bize yöneldi.”⁶⁹ ayetine değinerek İbn Abbâs’ın sözlerine yer vermektedir.

İbn Abbâs’ın açıklamalarına göre tahtın üzerindeki cesetten kasıt, şeytanın kırk gün boyunca tahtta oturup insanlar arasında hüküm vermesidir. Hız. Süleyman’ın imtihan edilmesinin sebebi ise onun Cerîde adındaki hanımıdır. Zira vaktiyle bu kadın ve ailesi bir kavim ile anlaşmazlığa düşmüş, Hız. Süleyman bunların arasında hak ile hüküm vermiştir. Ancak hüküm verirken içinden haklı olan tarafın hanımının ailesi olmasını temenni etmiştir. Bu sebeple Allah ona, başına bir musibet geleceğini vahyetmiştir. Hız. Süleyman ise bu belanın gökten mi yoksa yerden mi geleceğini bilememiştir.⁷⁰

Bu görüş bazı müfessirler tarafından bir peygamberin tahtına şeytanın oturmasının ve hüküm vermesinin makul olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Onlara göre buradaki ceset, Hız. Süleyman’ın oğlunun cesedidir. Öyle ki bir gün Azrail Hız. Süleyman’ın yanına gelmiş ve bu çocuk Azrail’i görünce korkmuş, bir süre sonra da ölmüştür. Zira ceset kelimesi sözlükte “yemeyen ve içmeyen ölü” anlamlarındadır.⁷¹

Görüldüğü üzere bir peygamberin hakimiyet alanında şeytanın hüküm kurması Hız. Süleyman üzerinden tefsirlerde tartışılmış, Firyâbî’nin İbn Abbâs’a dayandırdığı görüş eleştirilmiştir.

Sonuç

Muhammed b. Yûsuf Firyâbî, hicrî üçüncü asrın hâkim tefsir anlayışı olan nakle dayalı metodu kullanan klasik bir âlimdir. Bu doğrultuda peygamberler hakkında ortaya atılan görüşleri yorumsuz ve olduğu gibi nakletmiştir. Onun aktardığı bilgiler ilerleyen süreçte farklı tefsir eserlerine doğrudan ya da dolaylı olarak girmiştir.

⁶⁸ Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 8/646-649.

⁶⁹ Sâd 38/34.

⁷⁰ Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, 12/570.

⁷¹ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, 3/168.

Firyâbî Hz. Nûh'un hanımının ihanetinin ne olduğu konusundaki tartışmalarda, bu kadının zina etmediğini belirten bilgileri aktarmayı tercih etmiştir. Onun ihaneti Hz. Nûh'u delilikle itham etmesinden kaynaklanmıştır. Hz. Yûsuf'un Züleyhâ karşısında uğradığı iftira hadisesinde Hz. Yûsuf'un da bu kadını bir an için arzuladığını belirten bilgiler paylaşılmıştır. Mâtürîdî, Semerkandî ve Ebüssuud bu bilgileri gerekçelendirerek tefsirlerinde değerlendirmiştir. Hz. İbrahim'e üç hata nispet edilmesini içeren görüş, bazı müfessirlerce benimsense de Râzî tarafından çeşitli nedenlerle reddedilmiştir. Hz. Dâvûd'un komutanının karısı hakkında kısa bir rivayet nakletmiştir. Bu rivayet müfessirler tarafından dönemin şartları çerçevesinde yorumlanmıştır. Hz. Süleyman'ın tahtında şeytanın kırk gün hüküm verdiği yönünde İbn Abbâs'tan naklettiği rivayet, tefsir ulemâsınca eleştirilmiştir.

Firyâbî'nin rivayetleri tefsir sahasındaki tartışmaları belli ölçüde şekillendirmiş; kimi zaman aktardığı bilgiler genel kabule mazhar olmuş, kimi zamansa çeşitli yönleriyle tenkit edilmiştir. Bu bağlamda Firyâbî'nin rivayetlerinin, ele aldığımız tartışmalı konulara yaklaşımlar hakkında farklı bakış açıları sunduğu görülmüştür.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1. Baskı, 1426/2006.
- Babanzâde, Ahmed Naim -Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 13 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı. 1402/1982.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1988.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1418/1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Semerkand Yay., 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbât: Dâiratü'l-Meârif, 1. Basım, ts.
- Buhârî. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-evsat*. thk. Mahmud İbrahim Zayed. 2 Cilt. Halep: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1. Basım, 1397/1977.
- Ebüssuud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî el-İmâdî. *İrşâdü akli's-selîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, ts.

- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1394/1974.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Tenvîrû'l-mikbâs (mikyâs) min Tefsîri İbn Abbâs*. Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1. Baskı, 1417/1997.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dîmaşkî eş-Şâfî. *Târîhu Medîneti Dîmaşk*. thk. Muhibbüddin Ebi Saîd Ömer b. Ğarame el-Ömerî. 74 Cilt. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1416/1995.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarâbât: Dâiratü'l-Meârif el-Osmâniyye, 1370/1952.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâirati'l-Meârif en-Nizâmiyye, 1. Baskı, 1326/1908.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabat: Dâiratü'l Meârif, 1393/1973.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dîmaşkî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Dîmaşk: Dâru't-Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Baskı, 1420/1999.
- İbnü'l Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, 1413/1992.
- İbnü'n Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan en-Nâşir. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Târîhu's-sikât*. Suudi Arabistan: Dâru'l-Bâz, 1405/1984.
- İsmâil Paşa, Bağdatlı. *Hediyyetü'l-ârifîn: Esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâs el-Arabî, 1370/1951.
- Kaya, Mesut. "ed-Dürrü'l-Mensûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Dijital Versiyon), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ed-durrul-mensur> (10.08.2024).
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Tûrâs el-Arabî-Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Koçkuzu, Ali Osman. "Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/146. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü Ehl-i's-sünne*. thk. Mecdî Baslum. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1426/2005.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1992.

- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb/et-Tefsîrû'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, 3. Baskı, 1420/1999.
- Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefâyât*. thk. Ahmet el-Arnâvut et-Türkî. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1420/2000.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî. 13 Cilt. Haydarabat: Dâiratü'l-Meârif, 1381/1962.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîrû's-Semerkandî*. Beyrut: 1426/2006.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es- eş-Şâfiî. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 16 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1424/2003.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.
- Türkî, Abdullah b. Abdulmuhsin. "Mukaddimetü't-tahkîk". *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vecîz fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şemsiyye, Beyrut: 1415/1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l Hadîs, 1426/2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-Muğnî fi'd-duafâ*. thk. Nureddin İtr. Katar: Dâru İhyâi't-Türâs, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed El Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife li't-Tibâ'i ve'n-Neşr, 1383/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân *Tezkiretü'l-huffâz*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşar Âvvâd. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1424/2003.